

Metod Mikuž

LJUBLJANA — MESTO HEROJ

Predavanje na 20. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana, 1.—4. okt. 1980

Običaj je, da predavatelj na znanstvenem posvetovanju našteje za svojo temo vire in literaturo in oboje tudi na kratko oceni. Na žalost moram ta običaj prekršiti. Viri o Ljubljani med NOB sicer so in tudi nekaj drobne literature. Od še ohranjene številne lire do drobnih listkov nekdanjih rajonskih sekretarjev in terenskih blagajnikov, do enega najpomembnejših virov, Slovenskega poročevalca ali drugega ilegalnega tiska OF. Nekaj je tudi zapiskov takratnih vodilnih organov pa tudi kasnejših, že sistematičnih elaboratov. Vendar, vse to še ni zbrano tako, da bi moglo uspešno služiti znanstvenemu delu. Omeniti pa je treba monumentalno delo, Ljubljana v ilegali. Delo, številni logično izbrani orisi življenja in dela herojske Ljubljane, je sicer bolj memoarsko, nekateri sestavki pa so že narejeni po arhivskih in ustnih virih. To delo more postati ob skrbnem dopolnjevanju z viri, ki se bodo še našli, pomembno in varno izhodišče za pravo monografijo o mestu heroju.

Ne zanikujem torej, da ne bi bilo zapisanega o tej Ljubljani že marsikaj, kar ima trajno znanstveno vrednost in je registrirano v različnih bibliografijah. Trdim pa tudi to, da bi mogel biti avtor prave monografije le dobro vsklajeni in uglašeni znanstveni kolektiv, ki bi imel en sam rok, namreč, da bo delo zrelo za izdajo. Prava in velika dela nastajajo le počasi, ker zahteva to njihova trajnost in velika vsebina, ki jo obravnavajo. Poudariti moram torej na začetku, da ta moj sestavek ni referat in pravem pomenu besede. Je le bolj ali manj preprosto naštevanje nekaterih misli, ki se vsiljujejo zgodovinarju ob dejstvu, da je Ljubljana-mesto heroj in da je kot taka prešla v ožjo in širšo domačo ter svetovno zgodovino.

Četrto stoletja za tem, od kar je zgodaj zjutraj sirena na ljubljanskem glavnem kolodvoru in velika zastava na gradu naznanila, da je mesto osvobojeno, je bila Ljubljana proglašena za mesto-heroj. Z veseljem smo pozdravili to Titovo odločitev, nismo pa bili presenečeni. Heroj je postalo mesto, ki je začelo že na samem začetku boj s trdno in enotno združitvijo vseh narodnoosvobodilnih sil, mesto, katerega prebivalstvo je več kot 90 procentno začelo in vztrajno nadaljevalo boj do zmage štiri leta. Ta vseljubljski boj je doživljal veliko plimo, pa tudi oseko, a nazadnje zmago, v katero je Ljubljana verovala ves čas.

Tega visokega odličja je bil vesel ves slovenski narod, saj je bilo to tudi njegovo odlikovanje. Naj je bil slovenski narod v vsej svoji zgodovini dolgo časa še tako pokrajinsko razcepljen in Ljubljana le majhno provincialno mesto, se že od časov velike pomladi evropskih narodov le vedno bolj oblikuje misel in zavest, da si Ljubljane ne moremo misliti brez slovenskega naroda in ne slovenskega naroda brez Ljubljane. Misel ni lokalpatriotična, saj je slovenska in last tistega naroda, ki je ob pravem času s svojo metropolo dokazal vsemu svetu, da ne misli umreti. Povezan v bratstvu in enotnosti se je z jugoslovanskimi narodi spustil v boj na življenje in smrt. Že v zimi 1941/42 je OF v svoji 8. Temeljni točki izjavila, da bo v skladu s slovesnimi izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina odločal po svoji narodni osvoboditvi in notranji ureditvi Združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih slovenski narod sam. OF bo to elementarno pravico slovenskega naroda uveljavila in branila z vsemi sredstvi.

Kaj vse to pomeni? Te besede so bistvena vsebina znamenite Atlantske izjave in ni slučaj, da je bil ta nadvse jasno izraženi pristop k veliki anti-fašistični koaliciji, objavljen prav v Ljubljani, srcu in duši slovenskega naroda, in to že v metropoli revolucionarne slovenske države v državi. To je bilo takrat ko so Nemci pridrli do Moskve, bili so globoko v Ukrajini, Leningrad je bil obkoljen, o drugi fronti ni moglo biti govora in z napadom Japonske se je odprla šele prava svetovna vojna.

Heroje in heroizem pozna človeški rod že dolgo. Sprva so bili to bogovi in polbogovi, antika pa je že izoblikovala tudi človeškega heroja. Od takrat so heroji ljudje, ki so imeli in imajo lastnosti nevsakdanjih ljudi. To so močni in neustrašeni ljudje, s človeškimi lastnostmi, ki se borijo proti vsemu, kar tlači malega človeka, neogljenega po moči in pameti, pa naj bi bilo to zlo ogenj bruhajoči zmaji, pa tudi tiranija tenke vladajoče plasti rodov in kasnejših narodov. Spomin na njih so nam ohranile pravjice vseh narodov, Levstik pa nam je posredoval svojega Martina Krpana. Ta nam je še posebno drag, saj je človek izredne telesne moči, a tudi sprt s tisto božjo in cesarsko postavo, ki ni šla v račun njegovi zdravi in premeteni kmečki glavi.

Svetovne pa tudi manj poznane religije so antično podobo heroja znatno izmalili. Začele so ustvarjati heroje-svetnike le za podkrepitev svojega moralnega in političnega monopola. Od teh jih ima največ še danes velika moralna in politična velesila, krščanska religiozna organizacija. Med temi so tudi velikani tamošnje učenosti in znanosti, a zvečine le tisti, ki so utrjevali takratno ali današnjo cerkveno doktrino, fevdalni in kapitalistični družbeni red. Temu nasprotujoče in k napredku znanosti in naprednejšemu družbenemu redu stremeče velike duhove je cerkvena hierarhija rajši uničevala ali kakor koli odstranjevala, dvigala pa k časti oltarja tudi ljudi z dokaj čudnim načinom življenja. Tudi ljubljanski škof se je od jeseni 1942 trudil, da bi začel zbirati kanonične dokaze za herojsko smrt ubitega belogardističnega aktivista, kar je verni del Ljubljane, strnjene v enotni OF, z nasmehom, a odločno odklonil. Še odločnejše je Ljubljana odklonila iste jeseni škofove besede ob grobu bivšega slovenskega bana, ki so v vsej svoji nemoralnosti klicale na državljansko vojno, torej na pospešitev slovenske narodne smrti.

Heroj-človek je torej le tisti, katerega izredne umske ali fizične moči, pa tudi splošno veljavne moralne kvalitete, dvigajo njegova dela nad dejanja množice, katerim te tudi sledijo in mu pri njih pomagajo.

Za razumevane velikih zgodovinskih dejanj in razdobj kjer koli na svetu, je v zgodovini človeštva nujno treba priznati svetovno pa tudi narodno kulturno kontinuiteto v najširšem pomenu besede. Hočem reči: nobena kulturna dediščina na svetu ne mine in ne pozna nobenih ovir, da se ne bi širila dalje in plemenitila vseh kulturnih pridobitev slehernega naroda. Tako so tudi napredne ideje, ki so 1941 dvignile Ljubljano v akcijo na zavidanja vredno višino, dediščina vseh velikih svetovnih idej, ki so postopoma pa tudi sunkovito, kljub vsem zunanjim in notranjim oviram, prihajale tudi k nam, našle svoje pravo mesto pri nas, se tudi oplemenitile, postale slovenske in oprijel se jih je genij našega naroda in za tem ves slovenski narod.

Ena največjih nespameti Churchilla, Stalina in Trumana takoj po 2. svetovni vojni je bil poskus razdeliti svet od Gdanska do Trsta in naprej do Srednjega vzhoda in jugozahodne Azije na dva bloka, oba zavarovati s tako železno zaveso, ki bi ju popolnoma izolirala slehernih zunanjih vplivov. Ta železna zavesa je bila tudi tako zavarovana kot ljubljanski blok od februarja 1942 dalje. Preko te črte skoraj da ni mogel niti vrabec, ne da bi ga opazil stražnik ali radar, a prešel jo je človek in njegov svobodni duh.

Že zdrava antika je trdila, da duh svobodnega človeka ne pozna nobenih meja. Širi se kjer koli in kamor koli se hoče, išče in najde sebi enakega in oba iščeta naprej tretjega. Samo to je resnični perpetuum mobile, ki se vrti in kroži in ustavi ga ne more nobena duhovna in fizična reakcija. Morda je ta včasih res toliko močna, da ga za nekaj časa zavre. A ta se bo prej ali slej, morda šele čez stoletja znova prikazal in v ugodnejših pogojih še z večjo silo udaril na dan.

Vemo, da se slovenskim razmeram po Cankarju genialno prikrojena svetovna ideja, ki je okrasila pred 37 leti začetek oktobra 1943 tudi šeškov dom v Kočevju, ni mogla uresničiti takrat, ko jo je Cankar zapisal. Takrat je bil slovenski narod še tako prepleten z različnimi izmi, da ni mogel vedeti, da je on sam edina realna sila, ali če hočete, le on sam resnični samoupravljalca. V slovenskem narodu so morale najti svoj odmev še druge velike ideje in ko je prišel X-Day, ki ga enkrat doživi vsak narod, so mu njegovi veliki sinovi pokazali pravo pot za naprej. Zato poimenovanje ene od prvih slovenskih udarnih brigad po Ivanu Cankarju ni bil slučaj, temveč zgodovinska nujnost. Narod je dozorel do tiste mere — predvsem pa Ljubljana — da je razumel, da legalistični kompromis in zadovoljitev Martina Krpana s cesarskim patentom, ni nobena rešitev in ne more voditi drugam kot nazaj v stare in še hujše čase. Edina prava pot je bila udariti. Zato si prav na tem mestu dovoljujem poudariti eno najglobljih definicij našega NOB, ki jo je povedal Tito. sam: to je boj proti okupatorju in domačim izdajalcem in da se staro nič več ne povrne. Prvi del definicije je izpolnjen in redki in brezpomembni izpadi sicer ne več klasičnih izdajalcev, so samo še stvar organov naše notranje uprave. Ni pa še izpolnjen drugi del definicije, boj za revolucionarno vsebino NOB. Ne gre pri tem samo za revolucionarni boj za neprestano izpopolnjevanje novega družbenega reda in njegove materialne temelje; revolucija teče in mora teči tudi za oblikovanje novega človeka, za preoblikovanje starega v novega, kar je nujna zahteva vsakega novega družbenega reda, torej tudi socializma.

Boj za novega človeka je poznala že antika v svojem najvišjem razvoju. Odmev tega najdemo celo v bibliji v lepi prisposobi, da ne gre spravljati novega, zdravega vina v stare mehove, ker bi jih moč zdrave in močne nove vine razgnala.

Človeški rod se je oblikoval in preoblikoval stoletja in tisočletja in še se preoblikuje, a vse staro ga pri tem ovira. Zato so za njegovo zmago potrebni veliki napor, tudi kri. Kdaj že je Galileo Galilei dejal eppur se muove in če tega ne apliciramo samo na znane besede mnogo starejšega grškega modrijana, kaj vse je bilo še potrebno, da je na splošno zmagala Einsteinova teorija.

Primeren bi bil in spodobil bi se na tem mestu oris, kaj vse dobro je po dialektični zakonitosti od svetovne duhovne in materialne kulture vplivalo tudi na razvijajoči se slovenski narod in njegovo prav tako razvijajočo se Ljubljano pa tudi ostala slovenska mesta in mesteca. Ker je to storil za najpomembnejše razdobje že Sperans-Kardelj in so to dopolnjevali B. Kidrič pa tudi drugi, se mi ne zdi potrebno tega ponavljati. Pomembnejše pa se mi zdi na tem mestu poudariti, da so prav Speransov Razvoj slovenskega narodnega vprašanja in njegova kasnejša dela takoj po njegovi smrti sprožili slovenski referendum, ki je dal slovenski ljubljanski univerzi nov podarek s Kardeljevim imenom. Ljubljanska univerza, oziroma ves slovenski narod, je bil v boju za njeno ustanovitev, v njenem težkem boju v bivši Jugoslaviji za razširitev in celo za njen obstoj, z znanstvenim in pedagoškim delom in končno s svojo aktivno udeležbo v NOB — ves čas dokaz žilavosti slovenskega naroda, njegove samobitnosti, pa čeprav je naš narod najmanjši na svetu. Ni ga uničilo ne pangermanstvo, ne panslovanstvo, ne

Avstro-Ogrska, ne Italija, ne jugoslovenarstvo, ne samoslovenstvo, ne liberalizem, ne klerikalizem in ne najhujše, kar ga je v zgodovini moglo zadeti, okupacija in vse njene posledice.

Upam si trditi, da ime Alma Mater Labacensis-Kardeliana pomeni neke vrste novi ab urbe condita ljubljanske univerze. Ime ji je dal svobodni in osvobojeni slovenski narod po svojem največjem sinu, piscu programa ustanovnega kongresa KPS 1937, legendarnemu Krištofu Vodniku med NOB in kongenialnemu soustvarjalcu največjega Jugoslovana, uvrščenega med prvake svetovnih politikov — Tita. To je storil slovenski narod zato, ker se je zavedal, da je delo Kardeljevega duha dobro poroštvo za pravilni nadaljnji razvoj tega šestdesetletnega najodgovornejšega, najkompliciranjšega pa tudi najobčutljivejšega najvišjega znanstvenega in pedagoškega zavoda. To torej ni administrativni poseg v univerzitetno avtonomijo, katere je deležna tudi ljubljanska univerza, saj je hčerka in zato tudi dedič tradicij najstarejših svetovnih univerz. Trdim pa, da je to dragoceni vsestranski pripomoček pri iskanju tega, kar iščejo danes vse univerze na svetu, pravo vsebino učnih programov in to na zahtevo neprestano prebujajočih se narodov, v prvi vrsti njihovega mladega rodu. Seveda gre to počasi in mladi rod raste hitreje kot meljejo stoletni in stoletni komplicirani univerzitetni mlinski kamni. Nič zato, ker vsakemu narodu potrebna napredna misel in znanost bo vselej zmagala.

Vprašajmo se sedaj, v čem je heroizem mesta Ljubljane? Mislim, da ne bi bilo prav reči, da je ta skupek herojskih dejanj poedincev. Ta so bila včasih tako težavna in zapletena, da jih junaški poedinec ni mogel izvršiti brez sodelovanja in podpore množic. Res je, končni izvršilec dejanja je tvegagal največ, a vedeti je tudi treba, da množica ni tvegala dosti manj, saj je že prenašalec Slovenskega poročevalca ali celo drobnega listka tvegagal glavo, če ga je dobil v roke okupator ali domači izdajalec.

Mislim, ne vsiljujem pa nikomur te misli: herojstvo Ljubljane je nepretrgani štiriletni narodnoosvobodilni boj in to z vso intenzivnostjo, ki jo je zmogla. Boj, ki je bil ves čas pod enotnim vodstvom z jasno in neupogljivo perspektivo po zmagi. Ta je tudi prišla, se utrdila in poglobljala dalje. In to še danes z veliko Titovo idejo in istim vodstvom. Boj, ki ni in ne sprejema bojnih šablon drugih, čeprav utegnejo biti te druge pravilne in nujne.

Zgodovina pozna nešteto raznih mestnih gibanj in uporov, demonstracij in pravih revolucij. Nekatero so uspele, druge propadle; vselej so propadle tiste, katerih vodstvo ni bilo enotno in ni jasno vedelo, kaj prav za prav hoče in si ni pridobilo z neutrudnim predhodnim delom udarne moči najširših ljudskih množic. Tudi ne bi smel nikdar nihče trditi, da sta dve pravi mestni revoluciji le petrograjski leta 1917 in da mora biti njun potek merodajen za vse mestne revolucije na svetu. To je proti dialektiki, kajti tudi revolucije so dogodki v določenem času in okoliščinah. Odtod tudi originalnost in specifičnost revolucij, čeprav pozna zgodovina neke temeljne revolucionarne zakone. A tudi to, da je revolucionarni boj Ljubljane posebej ljubljanski, a prav zato nič manj novomeški, mariborski, celjski, kranjski, goriški, tržaški itd., jugoslovanski in še sestavni del boja velike antifašistične koalicije.

Ljubljana je pod italijansko okupacijo še posebej razvila masovno razvejanost in dejavnost OF, kar je vodilo do prvih vidnih znakov ljudske oblasti, obenem pa je z vso masovno intenzivnostjo skrbela za slovensko partizansko vojsko, katere začetne tipične partizanske akcije so zelo hitro preraščale v operacije regularnih vojaških enot. Po kapitulaciji Italije, pod novim okupatorjem, prejšnja masovna dejavnost na videz uplahne. Veliko Ljubljane je odšlo v partizane, veliko so jo Nemci odgnali v internacije in

z nemško pomočjo se je razvil novi sovražnik, Rupnik in njegovo ljotičevsko pobarvano domobranstvo. Če bela in plava garda pod Italijani ni imela nobene opore razen v posameznikih in so morali Italijani z obema zelo previdno taktizirati, je gestapo in SS policija poskušala ukrotiti Ljubljano z odprtim vizirjem Rupnika in domobranstva. Toda zastonj. Vse njihove akcije, ki naj bi pokazale, da se Ljubljana nagiba k nacističnemu redu, so naletele na mogočni kitajski zid, na strnjen in enoten odpor. Nemško-rupnikovska podpisovalna antikomunistična božična akcija, akcija za zimsko pomoč, domobranska prisega Hitlerju, prisiljena poslušanja protikomunističnih govornikov v šolah in na zborovanjih, boja v Ljubljani ni zatrla. Res je, Ljubljana je bila na vse prefinjene pritiske prisiljena podpisovati božično spomenico, a danes ohranjeni dokumenti tudi povedo, kaj vse je ob podpisovanju javno izjavljala množica. Za zimsko pomoč Ljubljana ni imela kaj dati, saj je sama stradala in morala še požrtvovalno skrbeti za svoj aktiv. Izdajalska domobranska prisega je neverjetno visoko dvignila upornega duha. Glede vseh tistih govornikov in govorčinov pa samo tole: naj mi, če je še kdo živ od teh, odgovori javno, odkrito in po vesti, kako se je počutil pred poslušalci, ki so ga gledali vse prej kot s prijaznimi očmi, na tla pa so med tem spuščali drobne lističe z znaki OF in njenimi bojnimi gesli. Ob vsem tem je treba poudariti, da je tudi v teh hudih in včasih celo kritičnih časih ostala trdna in enotna organizacija OF, ki je z vso natančnostjo odgovarjala na vsako sovražnikovo akcijo.

Štiriletno trajajoče dobro vodeno revolucionarno vrenje je nujno vodilo k množični enotnosti. Gibanje sámo je v praksi pokazalo nevarnost levih in desnih odklonov pa tudi sleherno dogmatično okorelost svetovnih nazorov. Nastajajo skupni pogledi na vse najvažnejše na revolucionarni poti in vsak pošten človek in resnični patriot je mogel čvrsto stati ob sebi enakemu. Kot vsaka primera ne drži povsem, more vendar ta le do neke mere: v svojem najintenzivnejšem revolucionarnem razvoju je bila Ljubljana podobna mogočnemu orkestru, pri katerem ni vprašanja, kateri instrument je najvažnejši. To so vsi, le če se pravilno in ob pravem času oglašajo pod genialnim dirigentom.

Omenil sem že Kardelja kot duhovnega očeta manifesta ustanovnega kongresa KPS 18. aprila 1937 na čebinah. Dokument se mi zdi eden najvažnejših v zgodovini slovenskega naroda, saj je prva odkrita napoved boja svetovnemu fašizmu, slovenski duhovni in materialni zmed, slovenskemu zamudništvu. Prepričan sem, da bodo zgodovinarji decenije za nami ali že prej, ko bo časovna distanca in intenzivni študij postavil vse na pravo mesto, videli začetke NOB že v tem letu. Ustanovni sestanek OF, ali če hočete Protiimperialistične fronte 27. aprila 1941., je le logični razvoj vsebine manifesta ustanovnega kongresa, ki ga je terjala okupacija in razkosanje naše zemlje. Njegova nova vsebina, ki sovпада s principi internacionalizma, je napoved takojšnjega in to oboroženega boja, katerega uspešnost je bila možna s samostojno in prostovoljno povezavo z ostalimi jugoslovanskimi narodi in svetovnimi antifašističnimi silami.

Ustanovni manifest KPS je znan, a nekoliko si le oglejmo njegovo bistveno vsebino: 1. Obstoj slovenskega naroda, ki je razcepljen, neenoten in zato nesposoben za obrambo, je spričo rastočega fašizma in nacizma vedno bolj ogrožen. — 2. Slovenski narod se ne more razvijati brez demokratičnih pravic in svoboščin, brez svobodne povezave bratskih jugoslovanskih narodov v federativni državi ter se ne more in ne sme odreči svojemu staremu cilju, združeni in svobodni Sloveniji. — 3. Slovenski narod zahteva krepitev vseh zvez z miroljubnimi in demokratičnimi državami. — 4. Dolžnost vsakega svobodoljubnega človeka je, da podpre osvobodilni boj španskega ljudstva. — 5. Slovenski narod zahteva táko gospodarsko poll-

tiko, ki bo slovenski narod gospodarsko osamosvojila. — 6. Treba je opustiti politikantstvo in medsebojne prepire v demokratskih vrstah, združiti se morajo vse sile, ki jim je res pri srcu usoda slovenskega naroda.

Ob tem nastane za zgodovinarja pomembno vprašanje, koliko je že dozorel takratni čas, slovenski človek in Ljubljana, da je vse to mogel razumeti in mu dati za življenje potrebno obliko. To bi izvedeli ob zelo natančni in trudapolni analizi — kot pravi Tacitus sine ira et studio — vseh takratnih slovenskih duhovnih in materialnih silnic, ki so se začele zbirati v ljudskofrontnem gibanju že prej, ko je Stalin končno le pristal na tezo Dimitrova na kongresu kominterne. To je lepa naloga za bodoče slovensko zgodovinopisje, za katero je že dosti ledine zorala žal prezgodaj umrla kolegica Alenka Nedogova.

Zanima nas, kakšna je bila Ljubljana vsaj na zunaj okrog leta 1937. Morda bo današnja Ljubljana ob novem štetju res imela 300.000 prebivalcev. Takrat jih je imela okrog 60.000, kasnejša velika Ljubljana pa okrog 85.000. Bila je glavno mesto Dravske banovine z bansko upravo, upravo policije, imela je sodstvo od apelacije navzdol, mestni magistrat, številne direkcije, komando dravske divizijske oblasti in ljubljanskega vojnega okrožja, številne javne urade, šole z univerzo, društva in udruženja. Za njen dušni blagor so skrbele mnoge kulturne ustanove, tudi cela plejada gostiln, uradno pa 7 katoliških župnij, evangelska in pravoslavna cerkev. Za njen telesni blagor je skrbel borni slovenski kapital, združen v klerikalnih in liberalnih centralah, gremijih, zvezah itd. Politično je bila razcepljena, kolikor je to dopuščala unitaristična diktatura, v klerikalni, liberalni in socialistični tabor. Od teh ni bil enoten nobeden in imeli so leva in desna krila, ki so se med seboj neusmiljeno prepirala, nastopala vsaj kolikor toliko skupaj le ob državnih in občinskih volitvah ter ob javnih nastopih. Od teh so bili največji klerikalni, ker je pri teh sodelovala tudi dežela.

Vendar, v tej mali in veliki Ljubljani je živela in se razvijala njena velika sila, KPS, ilegalno na zunaj, pa tudi druga sila, v obliki raznih gibanj, v katerih se je razvijal svobodni slovenski duh in prava nacionalna zavest. Tisti duh, ki ga je visoko inavguriral Kardelj na Kočevskem zboru, ko je poudaril dvojni subjektivni faktor NOB slovenskega naroda, KPS in nacionalna zavest, pravi patriotizem.

Pet stopenj je, ki so vodile do revolucionarne slovenske enotnosti od 1937 dalje: ljudska fronta, Zveza delovnega ljudstva, akcijska enotnost, množična akcija za ustanovitev Društva prijateljev SZ in končno Osvobodilna fronta slovenskega naroda. Te stopnje so znane kot je znano neizpodbitno dejstvo, da je bila iniciator vseh teh, svobodno priznani hegemon, a tudi nosilec največjega požrtvovanja, KPS.

Z ustanovitvijo OF, ki je sad predhodnega velikega in trudapolnega dela, je dobil slovenski narod svoje najmočnejše orožje, s takojšnjo napovedjo vojne pa se mu je začela ravnati hrbenica. Če vemo, da le drobna količina zdravega kvasu prekvasi in oplemeniti množino testa, je primera o kvasu — takratnih 200 organiziranih ljubljanskih komunistov in okrog 2000 Skojevcev, več kot na mestu.

Ostanimo na koncu samo pri mogočni organizaciji OF v herojski Ljubljani, ki je že jeseni 1941 prerasla v pravo revolucionarno državo v državi. V tej državi okupator in slovenski del jugoslovanske vlade v Londonu ni imel nobene oblasti. Teror namreč ni oblast kot ne izdajalski poskusi nekoč ponovno sestiti za vrat lastnemu narodu. Kidrič duhovito pravi: ljudje so sabotirali okupatorjeve odredbe in ukaze, ubogali pa so in izvajali navodila in ukaze OF. Vse to je povsem vidno, ko je septembra 1941 na izvoljenem vrhovnem plenumu OF konstituirani SNOO izdal prve štiri odloke-zakone, o narodnem davku, o posojilu svobode, o vključitvi slovenskih partizanskih

čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije in o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitvev.

Dejstvo, da je obstojala ta revolucionarna država, se ne da spremeniti, pa naj je bilo to še tako v opreki s takratnim in današnjim mednarodnim pravom. Ta država je imela svoj v danih okoliščinah vedno bolj demokratični vrh in vse tiste potrebne organe, ki jih je revolucionarni boj zahteval in katerih aktivnost je bila v Ljubljani najvidnejša. To je razumljivo, saj je bila spočetka OF v Ljubljani najbolj razvita. Odveč se mi zdi nadaljne taksativno naštevanje vseh teh dejavnosti, saj je o tem že veliko napisanega.

Polno odgovornost za OF v Ljubljani je nosil okrožni odbor OF za Ljubljano, seveda najtesneje povezan z najvišjimi organi OF, IOOF, CK KPS in Glavnim poveljstvom slovenskih partizanskih čet, ki so bili do srede maja 1942 v Ljubljani, nato pa ves čas na raznih krajih Ljubljanske pokrajine, vendar je zveza z Ljubljano obstojala ves čas, pod nemško okupacijo celo nekaj časa radijska. Velike težave za ljubljanski odbor OF so nastale, ko je okupator obdal Ljubljano z blokom in odrezal takratno veliko Ljubljano od pomembnih okoliških krajev. Ker so bile zveze vedno bolj težavne je nastalo tudi zunanje ljubljansko okrožje, o katerem pa dokumentarnega gradiva skoraj ni in se je pod nemško okupacijo spojilo s sosednimi okrožji Ljubljanske pokrajine. Malo je dokumentarnega gradiva za okrožni odbor v letu 1941 in do pozne pomladi 1942. Točno je, da prvi silni revolucionarni razmah v Ljubljani in v Sloveniji ni mogel dobiti od vsega začetka točne in zapisane organizacijske oblike OF, česar za partizanske enote ne moremo reči. Ljubljana je 1941 vrela kot mlado vino in se je v polnem zdravju in moči umirjala v pravo revolucionarno reko v hudi zimi 1941/42 vse do velike pomladi 1942 in do osvoboditve.

OF tudi ni poznala članskih izkaznic, pač pa je od jeseni 1941 redno pobirala narodni davek in posojilo svobode in iz teh zapisov moremo šele zelo previdno sklepati tudi o množičnosti članstva OF. Pisanih seznamov članstva ni bilo nikjer. Če bi dobil okupator še te v roke — za čuda veliko je vedel o OF, saj jo je na vsakem koraku čutil na najrazličnejše načine — bi se še bolj zgrozil, kajti 90 procentov odrasle Ljubljanke ni mogel ne pobiti in ne internirati.

Ker govorimo pri Ljubljani o masovnem herojstvu in ker poznamo vodilne silnice tega heroizma, bi bilo skoraj odveč govoriti o socialni strukturi članstva OF, tudi če bi poznali zelo natančno število njenih članov in njih socialno provenienco. Reči pa je treba, da so vsi, a vsak na svoj način doprinesli k moči in oblasti OF to, kar so svobodno hoteli in zmogli. Res je, med člani so bili tudi Nikodemi in Nikodemčki, a tudi ti še kako potrebni. Rad si ogledujem velike umetnine, v Ravenni ohranjene mozaikne. Vse se na njih sveti, vse je lepo in veličastno in vse živi. In vselej sem vedno bolj prepričan, da na teh velikih umetninah ne sme manjkati niti en sam, še tako droben mozaičen kamenček.

Organizacijska struktura OF je bila tudi v Ljubljani v bistvu ista kot v ostali Sloveniji. Zato je imel okrožni odbor svoje rajonske (okrajne) odbore OF, ti kvartne in matične (po ustanovah) in ti terenske odbore OF. Za čas od pomladi 1942 do začetka septembra 1943 moremo dokumentarno ugotoviti tele ljubljanske rajone (okraje) OF: Bežigrad, Center, Moste, Šiška, Trnovo, Vič, Kolodvor, Šempeter, Poljane, Železnica, Gradišče.

Najpomembnejši so bili terenski odbori OF, ker so se v njih — zaradi njihove množičnosti — začeli najprej pojavljati znaki ljudske oblasti, ki so že jeseni 1941 dosegli svojo prvo revolucionarno kvalitetno stopnjo. Od tod zanimiva posebnost v NOB slovenskega naroda, da je en in isti organ OF vseboval istočasno politične in oblastne funkcije. Ljudska oblast je namreč

zrasla z masovnim razvojem enotne OF, se kvalitetno razvijala in utrjevala zopet samo z revolucionarnim razvojem OF. Izven OF in brez OF torej ni moglo obstojati ničesar, razen izdaja.

Danes vsaj približno znana številčna rast pa tudi osipanje terenskih odborov OF od zgodnje pomladi 1942 dalje je zanimiva še iz drugega vidika. Kaže nam glavne momente v razvoju ljubljanske aktivnosti. Po prvi ustavitvi organizacije OF rastejo terenski odbori mesečno po številu okrog 300, kar ne ovira potenciranega okupatorjevega terorja, niti poletne velike italijanske ofenzive. 1942. Nato sledi zaradi ofenzivnosti bele garde jesenske mesece in v zimi 1942/43 upadanje na 141 do 216, pomladi 1943 in do kapitulacije pa zopet stalna rast na okrog 250 terenskih odborov. Če bi na ta način pogledali tudi rast dohodkov OF, bi videli, da ta samo dopolnjuje gornje podatke.

V vseh teh številkah terenskih odborov in blagajniških zapiskov je skrito tudi število članstva OF, torej tistih 90 odstotkov in nobenih matematičnih operacij ni treba, če vemo, da je znašal minimum narodnega davka vsaj eno italijansko liro na mesec in če so se mesečni dohodki ljubljanske OF gibali od največ 400.000 do najmanj 110.000 lir. Če nas to ne bi zadovoljilo, poglejmo to 90-odstotno Ljubljano še z druge strani. Gre za tri velike plebiscitarne akcije množičnosti OF v Ljubljani, 29. oktobra, 1. decembra 1941 in 3. januarja 1942. Ukaz OF, ki se je kot blisk razširil po Ljubljani, je bil, da noben Ljubljančan tega dne ne sme med 7. in 8. uro zvečer na cesto ali v javne lokale. Uspeh teh plebiscitov za OF je bil popoln in okupator je v tem času ostal zunaj sam, še več, oprijela se ga je kljub orožju prava panika. Šele po tretjem takem referendumu mu je padlo v glavo, da je za 8. februar napovedani novi referendum preprečil s predstavitvijo policijske ure na šesto uro zvečer. To je bila kapitulacija, a maščevanje zaradi te je kmalu sledilo, prišel je znani disarmamento in rastrella-mento: Ljubljana je bila obdana z blokom in po španskih jezdecih in drugih ovirah je bila razdeljena na 13 sektorjev, začele so se hišne preiskave in odganjanje ljudi v internacije, medtem ko je vojaško sodišče obsojalo ea smrt že 1941, prvi talci pa so padli že konec aprila 1942.

Danes hodimo mimo skromnih obeležij na Trgu osvoboditve, pred izvršnim svetom, pred škofijo in ob sodišču na Miklošičevi cesti in se kaj malo spomnimo, da so to spomini velikih dejanj. Na teh krajih so bile organizirane množične ženske demonstracije proti nečloveškemu ravnanju z zaporniki in interniranci. Te in še druge demonstracije so bile trajne od februarja 1942 in vse do poletja 1943. Med prave množične demonstracije moramo šteti tiste iz 21. in 28. aprila, 5. in 12. maja, 21. junija in 1. avgusta 1943. Skoraj bi bilo odveč naštevati po vrsti vseh 22 velikih organiziranih nastopov, nemogoče pa bi bilo na tem mestu naštetih vseh ljubljanskih akcij.

Ko vse to razmišljamo in pri tem obujamo tudi spomine, se nam nehote utrne misel, ali smo danes pravi dediči velike in herojske Ljubljane? Tiste, po katerih je tekla kri za naše osvobojenje, tiste, ki je žrtvovala toliko dragocenih in še danes težko pogrešljivih življenj, tiste, ki se je vztrajno borila vsa štiri leta. Tiste, ki se ni samo z romantično nostalgijo ozirala proti znamenitim partizanskim krajem, Molniku, Barju, Mokrcu, Kožljeku, Dolomitom in Rašici, temveč je s svojim vsestranskim bojevnim deležem prispevala k skupnemu osvobodilnemu boju. Zgodovina pozna več teorij o vlogi mest v odnosu mesta do dežele v revoluciji. Prve je demantirala že zgodovina sama, druge pa tudi potrdila. Pri Ljubljani velja po mojem to, kar smo danes že večkrat poudarili: Ljubljana je bila in je srce slovenskega naroda, le-to pa edino ve, kam, kako, kdaj in v kakšni meri je treba pošiljati dragoceno kri.

Res je, da se slavno razdobje minulih štirih let ne da ponoviti, ker je enkratno, res pa je tudi, da so to razdobje uspešno izbojevali samo ljudje, človek. Le v nas samih je tudi odgovor na gornje vprašanje. Ni na mestu izgovor, da je današnji boj mnogo bolj kompliciran, če se vprašamo, ali je bilo takrat lažje in manj zapleteno, ko nam je z izgubo svobode grozila prava narodna smrt. 1170 dni je Ljubljana živela v pravem koncentracijskem taborišču, v 34 km dolgem obroču z 69 bunkerji in mitraljezkimi gnezdi. A ostala je živa, ker je hotela ostati živa. Za kaj drugega naj bi se torej odločila današnja Ljubljana, brez bloka in svobodna, kot za nadaljevanje boja, ki ga zahteva današnji slovenski, jugoslovanski in ves svet prepletajoči svobodni in napredni čas?

Zusammenfassung

LJUBLJANA — DIE HEROISCHE STADT

Metod Mikuz

Ljubljana war die erste jugoslawische Stadt, die Präsident Josip Broz Tito für die außerordentliche Tapferkeit im Volksbefreiungskampf (NOB) mit dem Volksheldenorden ausgezeichnet hat. Über den Anteil der Bevölkerung in Ljubljana im NOB wurde schon etwas in der wissenschaftlichen und anderen Literatur behandelt, insbesondere im Sammelband »Ljubljana in der Illegalität«, eine Monographie über diese Problematik kann jedoch nur von einer Gruppe der Wissenschaftler vorbereitet werden.

Im ersten Teil des Referats werden einige Gedanken angereicht, die einem Geschichtler wegen der Tatsache auftauchen, daß Ljubljana als die heroische Stadt sowie in der engeren und breiteren einheimischen als auch in der Weltgeschichte angewesen ist. Im zweiten Teil des Referats sind auch einige konkrete Aktionen der Bevölkerung in Ljubljana während NOB auf der einen Seite, sowie die Formen furchtbaren Gewalts seitens der Besetzer und der heimischen Verräter auf der anderen behandelt. In diesem Kontext wird besonders die Verzweigung der verschiedenen Ausschüße der Befreiungsfront (OF) in den einzelnen Zeitabschnitten dargestellt und das Überwachen der OF in den revolutionären Staat innerhalb des Staates schon im Herbst 1941 belichtet. Es wird auch besonders unterstrichen, daß während NOB gar 90 % der Bevölkerung in Ljubljana, dem »Herzen« der Volksbefreiungsbewegung des slowenischen Volkes, auf verschiene Weise teilnahmen.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 224 011, 224 046, int. 209

vas vabi, da vstopite v eno izmed zgodovinskih društev kot redni član

Društveni člani po nižji ceni prejema osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leto 1981 znaša društvena članarina 80 (1982: 100) dinarjev, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 400 (1982: 500) dinarjev. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 200 (oziroma 250) dinarjev. Poleg študentov imajo popust tudi upokojenci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 300 (oziroma 375) dinarjev. Člani pokrajinskih zgodovinskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 320 (1982: 400) dinarjev, če so članarino vplačali pri matičnem društvu.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

- Zgodovinsko društvo Ljubljana, Narodni muzej, 61000 Ljubljana, Prešernova 20
- Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5
- Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1
- Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)
- Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43
- Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III
- Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7
- Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot
- Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!